

MAĎARSKO-SLOVENSKÁ KONTAKTOVÁ ZÓNA NA POIPLÍ V JEJ HISTORICKEJ A KULTÚRNEJ RETROSPEKTÍVE

Ján Botík, Katedra etnológie a etnomuzikológie FF UKF Nitra

K prírodným charakteristikám Poiplia patrí, že sa pozdĺž neho nachádza rozhranie nížinných a horských oblastí, ktoré sú v geografickom názvosloví niekdajšieho Uhorska označované ako Alföld/Dolná zem a Felföld/Horná zem. Etnosociálnou pozoruhodnosťou Poiplia, konkrétne niekdajších komitátov Hontu, Novohradu a Gemera, je zasa to, že ich územím prechádza slovensko-maďarská etnická hranica. Nehovorím o štátnej, ale o národnostnej hranici, ktorá je časťou rozsiahlejšej línie, prechádzajúcej celým južným Slovenskom od Bratislavy cez Sereď – Hlohovec – Nitru – Levice – Veľký Krtíš – Lučenec – Rimavskú Sobotu – Turňu až po Michaľany. Túto líniu historikovia označujú za hranicu, po ktorú prenikli kmene starých Uhrov už v polovici 10. storočia (LUKAČKA – STEINHÜBEL 2003: 31). Natíska sa preto otázka, či v priestore Poiplia je približná zhoda rozhrania dvoch rozdielnych geografických a etnických útvarov náhodná, alebo sa tieto predely prekrývajú v dôsledku pôsobenia nejakých relevantných činiteľov.

Keďže na takúto otázku hľadali maďarskí bádatelia odpoveď už v čase mileniárnych osláv príchodu Maďarov do podunajsko-karpatskej kotliny, pripomeňme si niektoré z vtedajších názvov, ktoré citoval už A. Petrov vo svojej skvelej monografii o historickej demografii Slovenska (PETROV 1927: 82–83). Bálint Hóman napísal, že „Maďari, ktorí sa usadili vo svojej novej vlasti ako polokočovný národ, zaujali jej rovinate a mierne zvlnené kraje. V hraniciach územia každého kmeňa na jar sa pozdĺž riek premiestňovali do pahorkatých oblastí a na zimu sa opäť vracali do nížin. Skutočné hory ich nelákali“ (HÓMAN 1923). Aj Kőrösy, odvolávajúc sa na literárneho historika Ipolyiho, o hranici medzi Maďarmi a Slovákmi v Tekovskej stolici napísal, že „kde sa končia posledné výbežky horských oblastí Horného Uhorska, tam sa počnúc nížinou začínajú sídla maďarského obyvateľstva. Na sever od tejto čiary je súvisle usídlené Slovanstvo (szlávság). Na juhu od tejto čiary si Maďari zachovali maďarskejšie (magyarosab) helvetské vierovyznanie, trochu severnejšie prevláda katolíctvo. Tak ako pred 200 rokmi, tak aj teraz úpätie horských hrebeňov je pohraničnou čiarou, oddeľujúcou Maďarov a Slovákov. Pokým sme na rovine, stretávame sa s maďarskými osadami; akonáhle sa objavia prvé vŕšky, začína miznúť maďarská reč; čím sú hory vyššie, tým viac sa rozrastá a mohutnie Slovač“ (Kőrösy 1896). Povšimnutiahodný je aj doklad, ktorý poukazuje na to, že predstavy o prekrývaní sa prírodného a etnického rozhrania

sú zakotvené aj v kultúrnej pamäti napr. súčasných Hont'anov. Tí pri národopisnom výskume tohto regiónu sprostredkovali bádateľom informáciu, že ešte v 19. storočí bolo možné rozpoznať maďarskú časť Hontu od slovenskej podľa stavieb. Slováci uprednostňovali pri stavbe domu drevo, neskôr kameň, Maďari hlinu. Tento rozdiel v použití stavebného materiálu, ako aj odlišnosti štýlu stavieb slovenských a maďarských dedín, charakterizujú Sebechlebčania s podtónom stále prítomnej etnickej odlišnosti. Takéto predstavy pramenia z etnických stereotypov, ktoré sú obvyklé hlavne v oblasti kontaktných zón, kde susedili rozdielne etniká (DANGLOVÁ 1986: 141).

Poznámky o sformovaní, ako aj o viac ako tisícročnom pretrvávaní slovensko-maďarskej etnickej hranice možno uzavrieť tým, že jej ustálenie sa na vyššie konkretizovanej línii z 10.–11. storočia, bolo určované hospodárskym zameraním a hlavným zdrojom obživy starouhorských kmeňov, ktorým aj po usadení sa v Karpatsko-podunajskej kotline bol nomádny chov hospodárskych zvierat. S tým súviselo, že pre takýto spôsob života najvhodnejšie podmienky poskytovali nížinné priestranstvá podunajsko-karpatskej kotliny. Preto zaiste nie je náhodné, že na ich severnom okraji v Poiplí, vrátane aj územia Hontu a Novohradu, vznikli približne dve desiatky obcí, ktorých názvy boli utvorené z mien staromaďarských kmeňov. Pôvodne tam zväčša plnili funkciu pohraničných strážnych osád príslušných kmeňov – Gyrmát/Ďarmat, Nyék/Nék, Keszi/Kesi a Kér/Kér (KRAJČOVIČ 2005: 125).

To, čo som uviedol o okolnostiach vzniku, o priestorových súradniciach, ako aj o viac ako tisícročnom pretrvávaní slovensko-maďarského pomedzia na Poiplí, je iba časťou problematiky, ktorá nás zaujíma. Tou druhou, a z pohľadu tematického zamerania tejto konferencie aj závažnejšou časťou, je hľadanie odpovedí na to, aké boli dôsledky dlhodobého spolužitia Slovákov a Maďarov na miestach, kde sa stretávajú ich etnické teritória. Takto nastolené otázky sa nedajú oddeľovať od celkového súhrnu problémov, ktoré sa spájajú s viac ako tisícročným spolunažívaním Slovákov a Maďarov v karpatsko-podunajskej kotline, a zároveň aj v spoločnom uhorskom štáte. A pravdaže, aj so spolunažívaním Slovákov a maďarskej národnosti v spoločnej Československej a Slovenskej republike po rozpade Rakúsko-Uhorska. História tohto spolunažívania bola už hodnotená z najrozličnejších zreteľov zainteresovaných spoločenských vied. Najčastejšie to boli, žiaľ, etnocentricky vyhrotené stanoviská či už maďarských hegemonialistov, alebo slovenských obranárov. Hoci skromnejšie, predsa však boli na oboch stranách zastúpené aj snahy o ideologicky a nacionálne nepredpojaté posúdenie slovensko-maďarských medzietnických a interkultúrnych súvislostí. Za najprínosnejšie výsledky takto zameraného rozvažovania

možno označiť poznatky, ktoré rozvíjali bádateľské koncepcie o maďarsko-slovenskej a slovensko-maďarskej symbióze (KUČERA 1981). Tieto poznatky však doposiaľ zostávajú v značne všeobecnej a málo konkretizovanej polohe. Preto sú aj naďalej aktuálne otázky kedy, kde a v akej podobe sa udiali procesy, ktoré odštartovali a dlhodobo rozvíjali obojstranný kultúrny profit, čiže obojstranne výhodné spolužitie Slovákov a Maďarov.

Predpokladom procesov, ktoré vyúsťujú do takej či onakej podoby kultúrnej symbiózy, býva spravidla dlhodobý a intenzívny sociálny kontakt príslušníkov skupín s odlišným kultúrnym uspořádáním. V prípade Slovákov a Maďarov najčastejšou situáciou a miestom ich vzájomných kontaktov boli etnicky zmiešané regióny a jednotlivé sídelné jednotky – dediny a mestá. A pravdaže aj hranice a rôzne konfigurácie etnického rozhrania a kontaktných zón, kde sa susediace či spolužívajúce etniká stretávajú a dotýkajú. Takouto etnickou hranicou či kontaktnou zónou je aj línia slovensko-maďarského etnického rozhrania, ktorá sa tiahne pozdĺž celého južného Slovenska, vrátane aj na Poiplí. Nakoľko som sa vo svojom príspevku podujal sprostredkovať charakteristiku maďarsko-slovenskej kontaktnéj zóny na novohradskom, hontianskom a aj gemerskom úseku Poiplia, a to v jej historickej a kultúrnej retrospektíve, musím priznať, že som sa rozhodol zahryznúť do príliš tvrdého orieška. Hlavne preto, lebo na úzko ohraničenom priestore mám skoncentrovať poznatky, ktoré boli zhromaždené značne zložitými postupmi porovnávacieho štúdia, rozvíjaného na pomerne širokej platforme multidisciplinárnych prístupov, zastúpenej hlavne historiografiou, archeológiou, jazykovedou, demografiou, etnológiou, folkloristikou a ďalšími vednými odbormi. Preto problematika, ktorú vám načrtnem, nebude zodpovedajúco vyváženým a celostným, ale iba mozaikovým a značne zlomkovitým obrazom.

Medzietnické a interkultúrne súvislosti, ktorými bolo sprevádzané viac ako tisícročné spolužitie Slovákov a Maďarov, mali mnohorakú podobu, intenzitu, aj smerovanie kultúrnych podnetov. Hoci kultúrne vyžarovanie a kultúrny profit možno charakterizovať ako obojstranný proces slovensko–maďarského spolužitia, tieto procesy spravidla neprebíhali súbežne. Akže v počiatkoch vzájomného spolunažívania tou vyžarujúcou stranou bolo starousadlé slovienske obyvateľstvo a prijímajúcou stranou kmene starých Uhrov, na sklonku súžitia v spoločnom štáte dominantným a normotvorným spoločenstvom boli Maďari, prijímajúcou stranou Slováci. Pokúsím sa to vyjadriť aj trochu konkrétnejšie.

Z doterajších poznatkov historikov, archeológov a jazykovedcov vyplýva, že spolunažívanie starouhorských kmeňov so staroslovanským obyvateľstvom malo dve základné podoby. Tá prvá sa vyznačovala tým, že starí Uhri bezprostredne po obsadení stredodunajského priestoru, sa správali ako dobyvateľský, pustošivý a podmaniteľský živel.

Za takejto situácie vzťahy Uhrov a Slovienov boli dištancované, čo znamená, že vzájomne nekomunikovali a nemiešali sa. Nasvedčujú tomu relatívne malé staromaďarské pohrebiská alebo jednotlivé roztrúsené hroby, ktoré boli umiestňované oddelenie od slovanských pohrebísk. Spoločnosť starých Uhrov sa od starousadlých slovanských roľníkov odlišovala nielen vzdialeným ugrofínskym jazykom, ale aj cudzorodým civilizačno-kultúrnym zakotvením a celkovo odlišným životným štýlom. Poukazujú na to archeologické pamiatky z 10.–11. storočia, charakterizované ako doklady tzv. levédskej industrie, príznačnej pre nomádske kultúry východoeurópskeho pôvodu. Tieto archeologické nálezy potvrdzujú, že nomádny chov hospodárskych zvierat, prenosné obydlia šiatrového typu, varenie v špeciálnych závesných hlinených kotlíkoch, strmene jazdcov so zaoblenými stúpadlami, reflexné luky vystužené parohami a kosťami, šable so zahnutou rukoväťou, kovové hroty šípov vystreľovaných do bojovníckych hrobov, ako aj pochovávanie častí koní v hroboch bojovníkov, to všetko sú prvky nomádnej pastierskej kultúry euroázijského pôvodu, ktoré ostro kontrastovali so spôsobom života a kultúrou slovanských roľníkov na strednom Dunaji (RUTTKAY, A. 2001 a 2002, SZENTPÉTERI 1999, PALÁDI-KOVÁCS 1997, HANULIAK 2000 a 2003).

Druhú podobu slovansko-maďarského spolunažívania reprezentuje vývin od 11. storočia, keď v dôsledku zničujúcej porážky na rieke Lech (955), ako aj nepostačujúcej rozlohy pastvísk v karpatsko-podunajskej kotline, sa začal proces prechodu staromaďarskej spoločnosti z nomádneho pastierstva na efektívnejšie usadlé dobytkárstvo a postupne aj na poľnohospodárstvo. S tým súviselo, že starí Maďari sa prestali dištancovať od slovanského obyvateľstva. Začali s ním komunikovať a kooperovať. Svoje osady zakladali v bezprostrednej blízkosti slovanských osád, pričom neraz sa s nimi aj spájali. Začali vznikať aj spoločné pohrebiská. V porovnaní s predchádzajúcim 10. storočím, keď sa na oddelených cintorínoch dala rozlíšiť kultúra, a s ňou aj etnická osobitosť pochovaných osôb, na spoločných cintorínoch z 11. storočia a nasledujúceho obdobia, sa to s istotou už určiť nedalo. Šperky, pracovné nástroje, militárie, milodary a ďalšie predmety nájdené v hroboch, sa vyznačovali prevažne zhodnými znakmi. Takúto podobu poskytli aj pohrebiská z priipeľských obcí Malé Kosihy a Veľký Kýr, ktorých názvy vznikli z pomenovaní starouhorských kmeňov Keszi a Kér (HANULIAK 2003: 24). Pohrebiská so zmiešanými slovansko-maďarskými znakmi dostali názov *belobrdská kultúra*. Jej výnimočný význam pri štúdiu problematiky slovansko-maďarskej symbiózy treba vidieť v tom, že archeológovia definovaním jej etnickej dvojdomosti potvrdili slová stredovekého kronikára Nestora, že

Maďari nežili v Uhorsku oddelene, ale spolu so Slovanmi (RUTTKAY 2003: 226, STEINHÜBEL 2004: 171).

Spoločné pohrebiská belobrdskej kultúry patria k najvýznamnejším dokladom, že pretrvávajúca blízkosť a premiešavanie staromaďarského a slovanského obyvateľstva sa nemohli zaobiť bez sociálnych a kultúrnych súvzťažností. Boli prirodzeným prejavom vzájomného stretu a pôsobenia dvoch civilizačne rozdielnych kultúrnych modelov. Podmienkou pôsobenia takýchto interakcií bola vzájomná jazyková komunikácia. Potrebné je však si uvedomiť, že do vzájomných interakcií vstúpili spoločenstvá s rozdielnymi východiskovými pozíciami. Na jednej strane bolo starousadlé slovanské obyvateľstvo, ktoré po dobyvateľskom rozbití veľkomoravského štátu síce stratilo niekdajšiu mocensko-politickú hegemoniu, nebol však zlikvidovaný dovtedajší hospodársky, spoločenský a duchovný život usadlej slovanskej spoločnosti. Druhým subjektom vstupujúcim do kultúrnych súvzťažností bola staromaďarská spoločnosť, ktorá hľadala nielen nový životný priestor, ale aj východisko z hospodárskej krízy prechodom z nomádnej pastierskej na usadlú agrikultúrnu platformu. Bolo preto prirodzené, že na prijímaní kultúrnych podnetov boli oveľa viac zainteresovaní transformujúci sa starí Maďari, ako autochtónni Slovania, u ktorých sídelná, hospodárska a jazykovo-kultúrna kontinuita nebola citeľnejšie zasiahnutá. Na rozdiel od nich staromaďarské kmene pri ich púti z Levédie a Etelközu do Karpatskej kotliny čerpali kultúrne podnety a inovácie z rôznych ázijských a európskych zdrojov. Najzreteľnejšie sa to odrazilo v ich jazyku, Slavista István Kniezsa vyrátal, že do ugrofínskeho slovného základu maďarčiny sa navrstvili slová prevzaté z turečtiny v rozsahu 6,5 %, z nemčiny 7,3 % a zo slovanských jazykov až 12,4 %. Najviac slovných výpožičiek, asi 1500–2000 sa do maďarčiny dostalo od najbezprostrednejších slovanských susedov, a to už v 10.–12. storočí. Čiže v čase, keď sa staromaďarské kmene adaptovali na stredoeurópsky kultúrno-civilizačný základ. Poukazuje na to jednak sortiment prevzatých slovanských slov, spätých hlavne s agrikultúrou, staviteľstvom a bývaním, kresťanským vierovyznaním, organizáciou spoločenského, štátno-politického a cirkevného života. Taktiež aj to, že maďarčina uchovala prevzaté slovanské slová v hláskoslovnej a významovej podobe, akú mali do 10.–12. storočia. Čiže pred takými jazykovými zmenami, akými bol zánik nosoviek, zmena g na h, zánik jerov a ďalšie. Naznačené jazykové vplyvy a kultúrne interakcie by boli sotva mysliteľné, ak by príslušníci zainteresovaných etník nedokázali medzi sebou komunikovať. Historik Peter Ratkoš vyslovil názor, že rozsiahlejšie súbory slov prechádzajú z jedného jazyka do druhého prostredníctvom bilingvizmu a následnej asimilácie. To znamená, že slovanské slová do maďarčiny prenieslo slovanské obyvateľstvo v tých častiach podunajsko-karpatskej kotliny (Panónia, Matra,

Bukové pohorie, Žitný ostrov, Poiplie), v ktorých krátko po usadení sa staromaďarskej spoločnosti, najpozdejšie v 12. storočí, podľahlo asimilácii (RATKOŠ 1990, STANISLAV 1999, PAULINY 1983, ONDRUŠ 2004, SZABADRFALVI 1997, BALASSA-ORTUTAY 1979).

Z doterajšieho výskumu maďarsko-slovenských vzťahov vyplynulo, že do vzájomných interakcií a kooperácie vstupovali nielen vrstvy pospolitého obyvateľstva, ale aj príslušníci spoločenskej elity. Včleňovanie územia Slovenska do formujúceho sa uhorského štátu sa nezaobišlo bez odporu domácich veľmožov, medzi ktorými boli zastúpení aj Huntovci z južných oblastí stredného Slovenska. Skončilo sa to tým, že predstavitelia odbojných kniežacích rodov neuspeli v konfrontácii so starými Uhrami. Nielenže sa im podriadili, ale prejavili aj ochotu vstúpiť do služieb Arpádovcov. Za preukázané vojenské služby a oddanosť pri porážke vzbúreného Kopáňa (997) boli Poznanovcom a Huntovcom vrátené ich kniežatstvá. Neskôr boli rozhodnutím kráľa Štefana I. z týchto kniežatstiev zriadené komitáty a predstavitelia rodu Poznanovcov aj Huntovcov zaujali v týchto komitátoch posty županov (1029). Po Huntovcoch dostala Hontianska stolica aj pomenovanie. Zmienku si zaslúži, že v rodovej majetkovej držbe Huntovcov prevažovali dedičné majetky preuhorského pôvodu. O hospodárskej prosperite a významnom spoločenskom postavení Huntovcov v tomto období svedčí, že veľmož Lampert z tohto rodu okolo roku 1130 založil v Bzovíku v Honte benediktínske opátstvo (BAKÁCS 1971: 299, LUKAČKA 2001: 7–8). Huntovci sa zaradili k tým niekoľkým rodom preuhorskej domácej elity, ktoré sa od samotného počiatku podieľali na formovaní a správe novoutvoreného uhorského štátu.

Druhý okruh problémov, na ktorý upriamujem pozornosť vo svojom príspevku, súvisí s etnokultúrnym vývinom na slovensko-maďarskom pomedzi v Poiplí. Skôr ako sa dostanem k jadrú tejto problematiky, žiada sa aspoň stručná terminologická poznámka ku kľúčovým slovám *etnická hranica*, *etnické rozhranie* a *etnická kontaktná zóna*.

Pod pojmom *etnická hranica* sa rozumie rozhranie, ktoré oddeľuje jazykové či etnické územia susediacich národov. Je to pomedzie medzi vnímavými a spravidla navonok manifestovanými rozdielmi susediacich etnických spoločenstiev/skupín (DUBOVICKÝ 2007: 188). Etnické hranice sa len veľmi zriedkavo vyskytujú v podobe ostro prebiehajúcej línie/čiary, oddeľujúcej susediace etnické spoločenstvá s vysokou mierou sociálnej a kultúrnej uzavretosti. Oveľa častejšie sú situácie, keď väčšina obcí na jednej i druhej strane nie je etnicky homogénna, ale národnostne zmiešaná. Takéto etnicky heterogénne obce vytvárajú niekde užší, inde širší pás/zónu, takže až za tým sa začína súvislé etnické územie s kompaktným a homogénnym národnostným zložením. Preto sa v takýchto situáciách

považuje za korektnejšie používať namiesto pojmu *etnická hranica* zodpovedajúcejšie pojmy *etnické rozhranie* a *etnická kontaktná zóna* (MAJO 2006: 83). Vo svojom príspevku sa prikláňam k pojmu *etnická kontaktná zóna*. Hlavne preto, lebo sa dá zdôrazniť, že pri etnickom rozhraní dochádza k sociálnemu kontaktu, ktorý je určujúcim činiteľom pôsobenia akýchkoľvek sociálnych, a teda aj medzietnických interakcií, vzťahov a procesov kontaktujúcich skupín i jednotlivcov (GEIST 1992:188). Tento pojem považujem za vhodný aj preto, lebo slovo *zóna* umožňuje poukázať na špecifickú etnosociálnu priestorovú situáciu, ktorá predstavuje mnohodimenzionálny súhrn činiteľov a kultúrnych reálií, zúčastnených na vytváraní socio-kultúrnych daností príslušníkov odlišných etnických spoločenstiev, žijúcich na kontaktnom priestore (GAJDOŠ 2002: 94).

Pre posúdenie podmienok a charakteru etnokultúrneho vývinu v priestore slovensko-maďarskej kontaktovanej zóny na Poiplí, som vybral zopár príkladov z okruhu tradičnej materiálnej a duchovnej kultúry, ktoré zaznamenali a interpretovali v období 20. storočia viacerí slovenskí a maďarskí bádatelia. Začnem výsledkami výskumu tradičného poľnohospodárstva, ktorého zámerom bolo zrekonštruovať obraz o tradičných formách žatvy a mlatby v Honte z prelomu 19. a 20. storočia. Cieľom porovnávacieho štúdia uvedených reálií zo slovenských a maďarských obcí Hontu bolo pokúsiť sa o určenie spoločných, prípadne diferencovaných kultúrnych javov či foriem na úseku agrárnoetnografického štúdia. Dôležitým záverom, ktorý vzišiel z takto zacieleného výskumu bolo, že „je ťažké spájať nejakú materiálnu kultúru s konkrétnym etnickým spoločenstvom v čase a na území, ktoré bolo doslova križovatkou pohybu rôznych etníc. Materiálna kultúra strácala v kontaktných zónach rôznych etníc medzi prvými svoje etnické špecifiká a stávala sa výslednicou konkrétnych prírodných, historických a kultúrnych podmienok. To je aj prípad južných oblastí Slovenska. Tie boli spolu s Rakúskom, Maďarskom, Moravou, Srbskom a Chorvátskom súčasťou panónsko-potiskej oblasti, ktorá sa od praveku formovala ako prechodná zóna. V nej jednotlivé etnické kultúry absorbovali prvky rôzneho pôvodu, vzájomne sa obohacovali a rozvíjali (SLAVKOVSKÝ 2002: 204). Aj po porovnaní výsledkov zhromaždených výskumom tradičných foriem žatvy a mlatby v Honte, s prihliadnutím na etnickú príslušnosť obyvateľov skúmaných slovenských a maďarských lokalít, bádatelia vyslovili záver, že etnická znakovosť sa na sledovaných kultúrnych reáliách neodrazila. „Jednotlivé pracovné techniky a im zodpovedajúce formy náradia u oboch etnických skupín, okrem rozdielnosti v pomenovaní, nevykazujú takmer žiadne rozdiely ani z hľadiska ich typológie, ani v období ich používania. Túto skutočnosť si vysvetľujeme ako dôsledok približne rovnakých ekologických a sociálno-ekonomických podmienok tohto regiónu (PARÍKOVÁ –

SLAVKOVSKÝ 1981: 313). Výsledky výskumu tradičných foriem žatvy a mlatby v Honte si zaslúžia pozornosť ešte z jedného zreteľa. Názvoslovie, ktoré bolo zaznamenané v slovenských lokalitách, napr. *kosa*, *kosák*, *cep*, sú dokladom ich kontinuálneho pretrvávania od staroslovanského, čiže od ranostredovekého obdobia až do 20. storočia. Čiže poukazujú na staroslovanský základ týchto prejavov agrárnej kultúry. Naproti tomu názvoslovie, ktoré bolo zaznamenané v lokalitách s maďarským obyvateľstvom (Hontianska Vrba, Tešmak, Bosy), poukazuje na prítomnosť viacerých jazykových vrstiev a kultúrnych vplyvov. Slovanské sú zastúpené názvami *kasza* a *csép*, staroturecké názvom *sarló* a rumunské názvom *kalaka*, označujúcim príbuzenskú a susedskú svojpomoc pri poľnohospodárskych prácach (PARÍKOVÁ – SLAVKOVSKÝ 1981: 313).

Doterajšie poznatky o obydli na slovensko-maďarskom etnickom rozhraní naznačujú, že ľudová stavebná kultúra sa u slovenského i maďarského etnika už od ich počiatkových kontaktov vyvíjala k zhodným formám technologicko-konštrukčného, dispozičného i funkčného riešenia. Potvrdzujú to nielen formy jednopriestorových zemnicových i nadzemových obydli z 10.–13. storočia, ale aj formy vyspelejších viacpriestorových obydli z neskorších vývinových období. Svedčia o tom takmer všetky z typologického hľadiska dôležité komponenty ľudových stavieb a spôsobu bývania. U oboch kontaktujúcich etnických zložiek bola zistená zhoda používaných stavebných materiálov, technológie hlinených, drevených a kamenných stien domu, konštrukcie sochovo-slemenných, krokrových aj stolicových krovov, používania a úpravy slamenej a trstinovej krytiny strechy, trojpriestorového komorového domu so symetrickým pôdorysom, spojením pece a ohniska, architektonického riešenia výstupkov vchodu do domu a krytých podstiení so stĺporadím, sortimentu a rozloženia nábytku v dome, ako aj zhody vo výtvarnom riešení exteriérových a interiérových prvkov obydli. Vysokú mieru unifikovaných znakov ľudovej stavebnej kultúry na slovensko-maďarskom etnickom rozhraní v Poipli možno doložiť aj na niektorých regionálne zastúpených staviteľských prejavoch. Ako príklad možno uviesť dva špecifické javy z Hontu. Jedným z nich sú skalné obydli v Brhlovciach a v Lišove, ktorých analogické formy boli na maďarskej strane zistené v niektorých lokalitách Bukových hôr. Druhou regionálnou zvláštnosťou sú formy veľkorodinných obydli, ktoré boli na slovenskej strane zastúpené v oblasti Krupinskej planiny (Litava, Trpín, Senohrad, Bzovík), a na maďarskej strane v lokalitách novohradských Palócov (MJARTAN 1971, BAKO 1977, MORVAY 1956, BALASSA 1994, BOTÍK 1988, 1998).

Pozoruhodné paralely boli zaznamenané v pohrebnej obradovosti Slovákov a Maďarov. Hlavne v niektorých prvkoch spôsobu pochovávania. V archeologických kruhoch vzbudila

pozornosť interpretácia výklenkových hrobov podmolvého typu, u ktorých sa predpokladá genetická spojitosť medzi recentnými dokladmi a staroslovanskými formami. Kľúčovým argumentom pre takúto interpretáciu sa stal názov výklenkovej časti podmola, ktorého výpožička do maďarčiny v podobe padmaly sa mohla udiť pred 12.storočím (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 1993:40, BALASSA 1989:32). Z recentných prejavov povšimnutia hodné sú paralely vo formách, symbolike a dekoratívnom stvárnení kamenných náhrobníkov v protestantských dedinách na slovenskej a maďarskej strane etnickej kontaktovej zóny v oblasti Hontu a Novohradu. V lokalitách na území Maďarska, osídlených Slovákmi začiatkom 18.storočia (Bánk, Vanyarc, Legénd a ďalšie), môžu byť zhody v tvarovom a dekoratívnom riešení kamenných náhrobníkov dôsledkom migračných pohybov. Nepoznám však závery o genéze kamenných náhrobníkov na Poiplí, ktoré boli preskúmané v lokalitách s prevládajúcim maďarským obyvateľstvom. Je to nepochybne téma, ktorá siazslúži komparatívne zhodnotenie.

K zaujímavým poznatkom dospelo porovnávacie štúdium slovensko-maďarských interkultúrnych súvislostí aj pri interpretácii obyčajových tradícií v regiónoch slovensko-maďarskej kontaktovej zóny. Poiplia sa dotýkajú štúdie, v ktorých sa rozoberajú obyčaje vynášania smrti z jarného a pálenia jánskych ohňov z letného zvykoslovného cyklu. Kalendárne obyčaje sú produktom dávno vykryštalizovanej agrárnej civilizácie. Vyznačujú sa univerzálnym výskytom zhodných prejavov prakticky u všetkých poľnohospodárskych národov. Je zrejmé, že naprostá väčšina prejavov zimného, jarného a ďalších cyklov kalendárnych obyčajov, má aj u Slovákov starobylý, vo veľkej miere staroslovanský pôvod. Vzťahuje sa to aj na také obyčaje, ako je chodenie s oceľou a polazovanie v období Kračúnu/Vianoc, čiže v období zimného slnovratu, vynášanie Moreny a Kiseľa a chodenie s ratolesťou v období jarnej rovnodennosti, ako aj na zvyk preskakovania svätójánskych ohňov v čase letného slnovratu. Slovenskí etnológovia, folkloristi a etnomuzikológovia v týchto súvislostiach vyslovili indíciu, že v stredoeurópskom priestore bolo Slovensko najvýraznejším miestom výskytu a uchovávateľom archaických prejavov obyčajových a folklórnych tradícií. S tým súviselo, že z tohto územia sa obyčajové a melodické archaizmy rozšírili aj do inoetnického prostredia najbližších susedov, akým bola juhovýchodná Morava, západné Rakúsko, južné Poľsko a pravdaže, aj severné Maďarsko (ELSCHEK 1999: 404).

Zo slovensko – maďarských zvykoslovných paralel najčastejšie uvádzaným príkladom je cyklus obyčají viažúcich sa na zimný slnovrat. V týchto súvislostiach sa ako doklad kultúrneho vyžarovania uvádza staroslovanský názov vianočných sviatkov Kračún a jeho maďarská paralela Karácsony.

Doposiaľ azda najvýznamnejšou sondou pri výskume medzietnických a interkultúrnych súvislostí na úseku duchovnej kultúry v Poiplí, je pred polstoročím uverejnená štúdia Jánosa Mangu. Prezentoval v nej precíznu analýzu spojitostí slovanskej obyčaje vynášania *Moreny* s analogickou maďarskou obyčajou vynášania figuríny s názvom *Kisze/Kiszi*. János Manga pri výskume tejto problematiky zhromaždil materiál z viacerých desiatok obcí od Nitry až po Košice, s hlavným dôrazom na územie Palócov. Zároveň zistil, že po vytlačení Turkov z Uhorska, hromadnou migráciou Slovákov prenikol tento zvyk aj do južných častí Novohradu na dnešnom území Maďarska až po Rákoskeresztúr pri Budapešti. Kultúrno-geografickou a kultúrno-historickou porovnávacou analýzou dospel k záveru, že do tradičnej duchovnej kultúry maďarských Palócov prenikol zvyk vynášania *Moreny* z prostredia obklopujúcich slovenských dedín Hontu, Novohradu a Gemera. Poukazuje na to aj maďarský názov pre figurínu *Kisze*, ktorý je odvodený zo slovenských názvov *Kysel'*, *Kyselica*. Osobitne cenný je postreh, že v obyčaji *Kisze* z maďarských lokalít chýba predstava smrti, ako aj symbolické vyhánanie zimy. Táto modifikácia, ako aj presun vykonávania zvyku zo Smrtnej na Kvetnú nedeľu, nasvedčujú, že Maďari si osvojili tento zvyk pomerne neskoro, v čase keď sa z pôvodného pohanského obsahu transformoval do pohansko-kresťanskej podoby, čiže niekedy v pozdnom stredoveku (MANGA 1956: 450).

Z kalendárnych obyčají sú na oboch stranách slovensko-maďarského rozhrania v Poiplí zastúpené aj jánske piesne, ktoré sa spievali pri pálení ohňov v období letného slnovratu. Jánske obyčaje a piesne patria k starším vrstvám obradovej a vokálnej kultúry, vyrastajúcej zo starobylých agrárnych základov. Pálenie ohňov v predvečer svätého Jána (24. júna) je dominantným zvykoslovným prejavom letného slnovratu u takmer všetkých stredoeurópskych národov. Pri porovnávacom štúdiu tohto archaického, na mnohých miestach už iba reliktného javu, slovenskí etnomuzikológovia dospeli k záveru, že „na Slovensku sa pravdepodobne zachovalo jedno z centier výskytu piesní spojených s pálením jánskych ohňov v stredovýchodnej Európe; z tohto územia presahujú jednotlivé piesňové typy do regionálnych tradícií susedných etník“ (URBANCOVÁ 1999: 44). V týchto súvislostiach zaregistrovali, že v maďarskom etnickom priestore bol spev pri pálení ohňov letného slnovratu zaznamenaný iba v maďarských lokalitách na slovensko-maďarskom rozhraní, presnejšie v maďarských dedinách Podzoboria a Hontu. Na základe tohto zistenia maďarskí bádatelia vyslovili názor, že jánske spevy z maďarských obcí uvedených regiónov Slovenska predstavujú relikty piesní, ktoré boli pôvodne rozšírené na celom území Maďarska (SZENDREI, J. 1985, citované podľa URBANCOVÁ 1999: 41). Je teda zrejmé, že slovenskí a maďarskí etnomuzikológovia pri interpretácii genézy obradov a piesní pri pálení jánskych

ohňov v regiónoch slovensko-maďarskej kontaktovej zóny, vychádzali z rozdielnych koncepcných a metodologických pozícií porovnávacieho štúdia interkultúrnych súvislostí.

Slovensko-maďarská kontaktná zóna pozdĺž južného Slovenska, ako aj ďalšie etnicky zmiešané prostredia, akými boli hlavne rozvíjajúce sa mestá a meštianstvo, boli od konca 18. no hlavne v 19. storočí, poznačené procesmi sebauvedomovania a politického konštituovania moderných stredoeurópskych národov. V podmienkach viacnárrodného Uhorska kľúčovú úlohu v týchto procesoch zohrávala spoločnosť vládnuceho maďarského etnika, ktorá sa usilovala v týchto procesoch zjednotiť národno-kultúrne záujmy s politickými aspiráciami vytvorenia jednotného politického národa, ktorý by zahrnul do jedného národno-politického celku spolu s Maďarmi aj príslušníkov ostatných v Uhorsku žijúcich národností. V týchto národotvorných a štátotvorných procesoch dochádzalo k cieľavedomému zamieňaniu pojmov *maďarské* a *uhorské*. Historicky uhorské javy sa začali identifikovať s maďarskými etnickými prejavmi. Za takýchto národnokultúrnych a politických okolností sa zrodil aj špecificky uhorský fenomén, ktorý je známy pod názvom *novouhorský hudobný štýl*. Vznikol na sklonku 19. storočia prevažne z pololudového a umelého tanečno-zábavného repertoáru maďarského a pomadžarského sa malomestského prostredia niekdajšieho Uhorska. Tento pozoruhodný folklórny štýlový produkt našiel u každého z národov Uhorska povedľa spoločných uhorských prvkov aj špecificky národné redakcie s viacerými regionálnymi odtienkami (ELSCHEKOVÁ – ELSCHKEK 1996: 135). Vzťahuje sa to aj na mestecká a regióny sledovaného Poiplia.

Záverom možno zhrnúť, že zámerom tohto príspevku bolo poukázať jednak na špecifické danosti slovensko-maďarskej kontaktovej zóny v Poiplí, no hlavne na dôsledky dlhodobého spolužitia v takých podmienkach. Na základe poznatkov, ktoré vyplynuli z takto orientovaných výskumov možno konštatovať, že v dôsledku dlhotrvajúceho kontaktu a vzájomných interakcií príslušných etnických spoločenstiev, dochádzalo k procesom kultúrneho vyžarovania a vzájomného ovplyvňovania. Čiže k procesom, ktoré vyúsťovali do viac alebo menej výrazných transformačných a integračných trendov. Procesy, ktoré sa zvyknú označovať pojmom interkultúrnosť, a zmeny, pre ktoré sa zaužíval pojem kultúrna symbióza, predstavujú základný metodologický prístup k výskumu sociokultúrnych daností v podmienkach etnického rozhrania či etnickej kontaktovej zóny. Takéto teoretické východiská otvárajú priestor k tomu, aby sme mohli komplexnejšie pochopiť a meritórnejšie osvetliť obsahovú štruktúru kultúry kontaktujúcich spoločenstiev, ozrejmiť jej genetické zdroje a súradnice, orientovať sa v dynamike a v stratigrafii vývinových vrstiev danej kultúry,

určiť jej miesto a funkciu v živote a identite príslušných skupín, posúdiť jej špecifickosť, prípadne aj lokálnu, regionálnu alebo aj etnickú znakovosť.

LITERATÚRA

- BÁKÁCS, I.: Hontvármegye Mohács előtt. Budapest 1971.
- BAKÓ, F.: Bükki borlenglakások. Miskolc 1977.
- BALASSA, I.: A magyar falvak temetői. Budapest 1989.
- BALASSA, I. M.: A parasztház története a Felföldön. Miskolc 1994.
- BALASSA, I. – ORTUTAY, Gy.: Magyar néprajz, Budapest 1979.
- BOTÍK, J.: Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava 1998, s. 67–101.
- BOTÍK, J. (ed.): Hont. Tradície ľudovej kultúry. Martin 1988.
- BOTÍK, J.: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava 2007.
- DANGLOVÁ, O.: Tradícia a vývin výtvarného vkusu. In: Spôsob života družstevnej dediny. Editor A. Pranda. Bratislava 1986, s. 137–159.
- DUBOVICKÝ, I.: Etnické a kulturní hranice. In: Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha 2007, s. 188.
- ELSCHEK, O. (ed.): Dejiny slovenskej hudby. Bratislava 1996.
- ELSCHEKOVÁ, A.: Slovenská ľudová pieseň. In: Dejiny slovenskej hudby. Editor O. Elschek. Bratislava 1996, s. 393–411.
- ELSCHEKOVÁ, A. – ELSCHKEK, O.: Úvod do štúdia slovenskej ľudovej hudby. Bratislava 1996.
- GAJDOŠ, P.: Človek, spoločnosť, prostredie. Bratislava 2002.
- GEIST, B.: Sociologický slovník. Praha 1992.
- HANULIAK, M.: Etnicita obyvateľov z územia Slovenska v 10.-11. storočí z pohľadu archeológie. In: Etnos a materiálna kultúra. Bratislava 2000, s. 70–83.
- HANULIAK, M.: Fenomén interetnických vzťahov vo včasnostredovekom osídlení Slovenska. In: Archeologia historica 28, Nitra 2003, s. 235–243.
- HÓMAN, B.: A magyarok honfoglalása és elhelyekedése. Budapest 1923.
- KŐRÖSY: A felvidék eltótosodása. Budapest 1896.
- KUČERA, M.: Historické korene maďarsko-slovanskej symbiózy. In: Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu. Editori J. Botík a M. Méryová, Bratislava 1981, s. 37–46.
- LUKAČKA, J.: Korene šľachty na Slovensku. In: História 2001, č. 1, s. 6–9.

- LUKAČKA, J. – STEINHÜBEL, J.: Slovensko v arpádovskom Uhorsku. In: Krátke dejiny Slovenska. Editorka E. Mannová, Bratislava 2003, s. 31–54.
- MAJO, J.: Etrická štruktúra obyvateľstva Slovenska v rokoch 1880–1930. Diplomová práca obhájená na Katedre humánnej geografie a demogeografie PF UK. Bratislava 2006.
- MANGA, J.: Morena a jej maďarské obmeny. In: Slovenský národopis 4, 1956, s. 421–457.
- MJARTAN, J.: Jaskynné bydliská na Slovensku. In: Národopisný věstník československý. Brno 1971.
- MORVAY, J.: Az aszonyok nagycsaládban. Budapest 1956.
- ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory 1–3. Martin 2000–2004.
- PALÁDI-KOVÁCS, A.: A magyar lóirtás jellege honfoglalás korában. In: Honfoglalás és néprajz. Budapest 1997, s. 95–108.
- PARÍKOVÁ, M. – SLAVKOVSKÝ, P.: Tradičné formy žatvy a mlatby na slovensko-maďarskom pomedzí Hontu. In: Slovenský národopis 29, 1981, s. 298–317.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava 1983.
- PETROV, A.: Příspěvky k historické demografii Slovenska v 18.–19. století. Praha 1928.
- RATKOŠ, P.: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice 1990.
- RUTTKAY, A.: Slovania v stredodunajskom priestore a počiatky slovenských národných dejín. In: Slovenské pohľady 2001, č. 3, s. 49–65.
- RUTTKAY, A.: O interetnických vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy. In: Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002, s. 179–233.
- RUTTKAY, A.: Poznámky k etnickým a kultúrnym vzťahom na území Slovenska pred 13. storočím. In: Archeologia historica 28, Brno 2003, s. 223–233.
- RUTTKAY, A. – RUTTKAY, M. – ŠALKOVSKÝ, P.: Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra Slovenska. Bratislava 2002.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku 1–2. Bratislava 1999.
- STAŠŠÍKOVÁ – ŠTUKOVSKÁ, D.: Výklenkové hroby. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Zostavil E. Krekovič. Bratislava 1993, s. 37–41.
- STEINHÜBEL, J.: Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava 2004.
- SZBADFALVI, J.: A honfoglalás kori magyrság álla tenyesztó technikája. In: Honfoglalás és néprajz. Budapest 1997, s. 69–84.
- SZENDREI, J.: A Szentiváni énekek zenetörténeti rétegei. Magyar zene 26, 1985, č. 1, s. 75–88.
- SZENTPÉTERI, I. (ed.): Magyar kódex. Az Arpádok világa. Budapest 1999.
- URBANCOVÁ, H.: Jánske piesne na Slovensku, ich regionálne väzby a interetnické súvislosti. In: Piesňové žánre v tradičnej hudobnej kultúre. Bratislava 1999, s. 13–50.